

KRAJOBRAZ KULTUROWY NA LIŚCIE ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA – POLSKIE DOŚWIADCZENIA

Cultural landscape on the World Heritage List - Polish experiences

Andrzej Michałowski

SUMMARY: The central organisation around which Polish cooperation with UNESCO on implementing the World Heritage Convention has been concentrated from the beginning is the Polish National Committee ICOMOS. The cooperation has been organised by institutions and people connected in some way with the Committee. Specialised institutions were gradually joining the cooperation. One example of such measures was the appointment of the Board of Historical Gardens and Palaces Conservation, transformed subsequently into the Centre for the Protection of Historic Landscape in Warsaw. A „garden” conservation society has gathered around this institution, composed of art historians, landscape architects, architects and gardeners. They have been carrying out interdisciplinary works concerning historic gardens and cultural landscapes in Poland. Their cooperation with the Polish National Committee ICOMOS and the International Committee of Historic Gardens and

Sites ICOMOS – IFLA was connected with the activities of UNESCO. Major activities of the Centre include: valuation and assessment of cultural landscapes for the World Heritage List; drawing up, in collaboration with the Fürst-Pückler-Park Bad Muskau Foundation, an application for the inscription of Park Muskau in the UNESCO World Heritage List; organisation of international conference: „The Regional Expert Meeting on Cultural Landscapes in Eastern Europe” in Białystok in 1999 at the request of WHC UNESCO; organisation of international conference „Cemetery Art” in 1993 at the request of WHC UNESCO, along with accompanying exhibitions concerning specific issues, organised by the Board of Historical Gardens and Palaces Conservation in Warsaw.

KEYWORDS: cultural landscape, World Heritage Committee.

Współpraca z UNESCO koncentrowała się wokół Polskiego Komitetu Narodowego ICOMOS i była organizowana przez instytucje i osoby związane z Komitetem. Prezesi i członkowie Prezydium PKN ICOMOS przywiązywali duże znaczenie do zakładania komisji naukowych, gromadząc członków wokół interesujących ich problematyk, które współpracując z naukowymi Międzynarodowymi Komitetami ICOMOS stanowiły platformą do utrzymywania kontaktów z World Heritage Center w zakresie prowadzenia ewaluacyjnych misji oraz współorganizowania konferencji i spotkań ekspertów.

Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo-Ogrodowych, którego byłem dyrektorem, następnie przekształcony w Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu w Warszawie, wytworzył w krótkim czasie „ogrodowe” środowisko konserwatorskie składające się z historyków sztuki, architektów krajobrazu, architektów oraz ogrodników. Podjęli oni interdyscyplinarne prace nad ogrodami historycznymi i krajobrazem kulturowym w Polsce. Ich współpraca z Polskim Komitetem Narodowym ICOMOS oraz z Międzynarodowym Komitetem Ogrodów Historycznych i Krajobrazu ICOMOS – IFLA wiązała się z działalnością UNESCO. Szczególnie, że w 1990 roku dokonana zostaje zmiana ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach poprzez wprowadzenie, jako przedmiotu: ochrony krajobrazu kulturowego, w formie ustanawianych stref ochrony konserwatorskiej, rezerwatów i parków kulturowych (1/). Istotną kwestią staje się ocenienie struktury krajobrazów i ich artefaktów m.in. takich

jak: czy cmentarz może być globalnym dziełem sztuki cmentarnej?, czy też niezbędne będzie wyartykułowanie kryteriów globalnych, regionalnych i lokalnych wartościowania poszczególnych elementów krajobrazu. W pewnym zakresie starano się znaleźć odpowiedź poprzez specjalistyczne seminarium. Pod prezesurą PKN ICOMOS prof. Olgierda Czernera, które zorganizowane zostało w 1993 r. jako Międzynarodowe Seminarium „Sztuki Cmentarnej” w Muzeum Architektury we Wrocławiu w ramach „Światowej Dekady Rozwoju Kultury UNESCO” (2/). Wykazało ono globalną różnorodność pochówków na świecie, ich religijne konotacje oraz regionalną specyfikę urządzania i przywiązywania kulturowego znaczenia miejscom grzebalnym, a więc niejednorodność globalnym kryteriom. Było to pierwsze światowe spotkanie w sprawie zasad waloryzacji i ochrony cmentarzy, w którym uczestniczyło 64 przedstawicieli 14 krajów.

Za zgodą UNESCO w 1994 r. Ośrodek przetłumaczył i wydał pracę Bernarda M. Fieldena i J. Jokilehto – „Wytyczne zarządzania miejscami Światowego Dziedzictwa Kulturowego” (Krajobrazy 3 (15)), stanowiącą nowy uniwersalny podręcznik do ochrony zabytków (tekst polski i angielski oryginału). Innym ważnym wydarzeniem było zorganizowanie na zlecenie Międzynarodowego Centrum Dziedzictwa UNESCO „Regionalnego spotkania ekspertów w sprawie krajobrazu kulturowego we Wschodniej Europie” w 1999 r. w Białymstoku, przez Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu w Warszawie (3/). Raporty dotyczące krajobrazu kulturowego zostały przedstawione przez następujące 14 krajów: Albanie, Bułgarię, Chorwację, Czechy, Estonię, Gruzję, Węgry, Łotwę, Litwę, Polskę, Rumunię, Rosyjską Federację, Słowację i Ukrainę (4/). Opracowano dokument informacyjny na 23 sesję Komitetu Światowego Dziedzictwa w Marrakeszu w Maroku (29 listopada – 4 grudzień 1999 r.) w którym przedstawiono studia nad kulturalnym krajobrazem we Wschodniej Europie, prace Grup roboczych identyfikowania i definiowania wartości krajobrazu kulturowego (1), aspekty prawne, zarządzanie i ochronę krajobrazu kulturowego (2), rozwój, szybkie zmiany i pozostałości krajobrazu kulturalnego we Wschodniej Europie. (3).

Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu swoją działalność wiązał bardzo często z PKN ICOMOS, jak i z Międzynarodowym Komitetem Ogrodów Historycznych i Krajobrazu ICOMOS – IFLA (5/). Istotną sprawą tej działalności było „otwieranie” drogi do poznania zupełnie im nieznanego dziedzictwa krajów Wschodniej Europy (6/), co równocześnie pod prezesurą prof. Krzysztofa Pawłowskiego w szerszym zakresie czynił to PKN ICOMOS. W naszym przypadku dotyczyło to: utworzenia Akademii Nieświekiej podyplomowej letniej szkoły kształcącej Białorusinów, Litwinów, Rosjan i Ukraińców w zakresie ochrony i konserwacji założeń ogrodowych oraz krajobrazu kulturowego (7/). Przyczyniało się do tego również Polsko – Ukraińskie porozumienie o współpracy w sprawie wspólnego organizowania stałych – cyklicznych międzynarodowych konferencji naukowych nt. Ogrodów Rezydencji Magnackich, pod patronatem dr Roberta de Jong, Przewodniczącego Komitetu Ogrodów Historycznych ICOMOS-IFLA (8/), organizowanych na wzór wcześniejszych Polsko – Czeskich stałych przemianych seminariów w obu krajach (9/). Ta szeroka międzynarodowa współpraca stwarzała możliwość udziału w misjach ewaluacyjnych ICOMOS w sprawie zaopiniowania zgłoszonych propozycji krajobrazów kulturowych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Przeprowadzono cztery misje oraz zapoznano się z czterema problematykami konserwatorskimi ochrony krajobrazów kulturowych

Misja ewaluacyjna w 1996 r.: Lednice – Valtice –Krajobraz Kulturowy w Czechach (10/): jeden z największych 200 km² „artificial landscapes in Europe” problematyka zachowania i utrzymania

wielkiego arealu ksiąząt Liechtenstein, stanowiącego przez prawie siedem stuleci /1249–1945/ własność, będącą pod rządami jednej rodziny. Rozwój działalności człowieka dokonywał się tu w symbiozie z naturą stwarzając unikalny harmonijnie ukształtowany krajobraz. Po wojnie socjalistyczna industrializacja przy rozbudowie miasta Breclav nieznacznie naruszyła ten krajobraz, a także przebieg granicy z Austrią odłączył część terenu otaczającego zamek Valtice. Mimo to zachował on swoje dawne walory i nadal może być nazywany historycznym określeniem „Ogrodu Europy”, gdyż (p. 36–38) który, utrzymuje tradycyjne formy użytkowania ziemi /winnice/ oraz podtrzymuje różnorodność i bogactwo biologicznych zasobów /rezerwy przyrody/. Ponadto (p. 39,i) obok celowo zaprojektowanego krajobrazu barokowego otaczającego zamek w Valticach z dominantami i osiami widokowymi – wprowadzono w XIX wieku powiązany harmonijny układ z neogotyckim pałacem w Lednicach wraz z ogrodami i pawilonami. Wyjątkową zaletą terenu Liechtensteinów było utrzymywanie tradycyjnej gospodarki rolnej przez wieki, w ścisłym powiązaniu z historycznymi układami wsi i miasteczek, które bezkonfliktowo wpisały się we współczesne społeczne życie.

Misja ewaluacyjna w 1999 r.: Polder Beemster w Królestwie Niderlandów (11/): Mimo XX-tego wieku, pod Amsterdamem, żyje „zamknięta” enklawa społeczna gminy „wyzolowanej od świata” jest nią Polder Beemster, „is an exceptional example of reclaimed land in the Netherlands”(UNESCO).

W latach 1607–1613 z inicjatywy Kompanii Wschodnioindyjskiej osuszono 7000 hektarów gruntu 3,5 metra poniżej jeziora Beemster, tworząc odpowiedni system melioracyjny z 42 wówczas wiatrakami. Zachował się prawie przez 400 lat idealny porządek przestrzenny kwadratu o module 900 x 900 m dotyczący kanałów melioracyjnych, jak i dróg, przy tradycyjnym sposobie użytkowania terenu. Przy modernizacji urządzeń technicznych zachowany został system wodny, konserwowany i chroniony jako zabytkowy, pozwolił wielu pokoleniom żyć i gospodarzyć na tym terenie od 3 do 4 metrów poniżej poziomu morza. Najpierw były byki z Beemster, następnie sery z Beemster (np.obecnie niewielka kooperatywa 475 farmerów produkuje rocznie około 30,000 ton każdego roku), a obecnie tulipany z Beemster – natomiast struktura przestrzenna i architektoniczna była utrzymywana. Tym niezaprzeczalnym fenomenem jest mała lokalna samorządna społeczność (około siedmiotysięczna, żyjąca w dwóch miasteczkach) wrosnięta w ten krajobraz, zorganizowana również w bardzo liczne zespoły kulturalne i sportowe. Ważnym czynnikiem wspierania ochrony krajobrazu kulturowego Polderu, jak i obiektów oficjalnie uznanych za zabytki jest aktywna działalność lokalnego Towarzystwa Historycznego oraz Muzeum w Mideenbeemster. Na straży i do regulowania zachodzących procesów zgodnie z ustawodawstwem Królestwa Niderlandów stoją dwa demokratycznie wybrane urzędy: Rada Gminy Beemster i Zarząd Wodny, w skład którego wchodzi przedstawiciele ludności, urzędów i zakładów pracy z demokratyczną tradycją sięgającą średniowiecza.

Misja ewaluacyjna w 2001 r.: „Krajobraz Kulturowy – Fretrö – Neusiedler Jezioro” na Węgrzech i w Austrii/ (12/). „Obszar jeziora Fertö / Neusiedler jest miejscem spotkań różnych kultur przez osiem tysięcy lat” – UNESCO. Zharmonizowanie tego krajobrazu jest również wynikiem wielowiekowej wspólnoty kulturowej pod berłem Habsburgów i wzajemnego oddziaływania zamieszkujących tu społeczności z osadnikami m. in. ze Szwabii włącznie. Okres komunizmu na Węgrzech i stworzenie „Żelaznej Kurtyny” nie stał się czynnikiem destrukcyjnym dla krajobrazu, gdyż teren nadgraniczny nie podlegał zainwestowaniu przemysłem i aktywizacji gospodarczej. Ujemnym skutkiem jeszcze widocznym wówczas był upadek standardów życiowych i zaniedbania komunalne. Natomiast na terenie nominowanym przez stronę Austriacką w zabytkowych obszarach niezintegrowały się z tradycyjną architekturą, co prawda nieliczne budowle modernistyczne z okresu 1950–60. Granice wpisu na Listę UNESCO

wyznaczono w Austrii po granicach Parku Narodowego Nationalpark włączając związane z nim zabytkowe miasteczka oraz na Węgrzech po granicach Narodowego parku Fertő-Hanság Nemzeti Park z pałacami Nagycenk i Fertő oraz częścią wioski Fertorakos. Strefę buforową wyznaczono po linii rezerwatu przyrodniczo-krajobrazowego Neusiedler-See-Seewinkel w Austrii. Na Węgrzech granice wpisu włączyły obszary chronione w ramach lokalnego planu zagospodarowania. W związku z tym wnioszek obu Rządów dotyczył wpisania „przyrodniczo-kulturowego krajobrazu” co nie zostało ostatecznie przyjęte. Ekspert IUCN prof. Adrian Phillips odrzucił zdecydowanie traktowanie wartości przyrodniczych jeziora Fertő-Neusiedler jako globalnych (także w ochronie ptactwa, a roślinność uznał jako kulturową). Trzeba stwierdzić, że najważniejszym użytkiem rolniczym wokół jeziora Fertő – Neusiedler jest uprawa winorośli, chociaż istnieją tam również inne stworzone przez człowieka lub półnaturalne siedliska o znaczeniu krajobrazowym. Częściowo do terenów nominowanych włączone są wzgórza Leithabridge na północy, wzgórza Ruster na zachodzie wraz z ciekawymi wioskami, które przyczyniają się do tworzenia bardzo atrakcyjnego krajobrazu. Natomiast na stronie Węgierskiej przywraca się systemy tradycyjnego wypasania bydła w celu odtworzenia puszczy (stepu), czyli stepu trawiastego.

Misja ewaluacyjna w 2001 r.: „Krajobraz Kulturowy Gór Świętych (Sacri Monti) w Piemontie i Lombardii” we Włoszech (13/). Do nominacji zgłoszone zostało 9 następujących zespołów sakralnych: Ossuccio; Valperga Canavese; Crea; Oropa; Varallo; San Giulio, Domodossola; Ghiffa; Varese. „Góry Święte” Sacri Monti w krajobrazie Piemontu i Lombardii stanowią ważny, niezaprzeczalny element wartości duchowej kalwarii, a zarazem są przykładami wybitnej wartości działalności architektów, rzeźbiarzy i malarzy XVI–XVII wieku i kultury artystycznej tamtych czasów oraz stanowią dokument rozwijającej się religijności na terytorium pogranicza nie tylko dwóch krajów, ale dwóch religii, zasiedlonego katolicyzmu i nowych prądów protestanckich. Tematyka kaplic kalwaryjnych jest rozbudowana, centralnym obiektem jest „Nowa Jerozolima” – wyobrażenie historycznego miasta przedstawiającego „życie Jezusa Chrystusa” w Varallo, do tematyki „Męki Pańskiej ze scenami z Życia Najświętszej Marii Panny” należą: Ossuccio, Belmonte, Domodossola. Natomiast „życiu Marii jako Matce Chrystusa” poświęcone są kaplice w Crea i Oropa. Problematykę tą uzupełniają kaplice w Ghiffa – tematyka „Trójcy Świętej”; w Varese – ze scenami „do symboli modlitwy różańcowej i tajemnic różańca”; Orta – ze scenami „życia Świętego Franciszka”. Trzeba tu podkreślić, że specyfika ta jest odmienna od znanych przykładów innych zespołów kalwarii położonych na północy Europy oraz od wpisanej na listę Światowego Dziedzictwa w 1999 roku Kalwarii Zebrzydowskiej, jako „Krajobrazowego Zespołu Manierystycznego Parku Pielgrzymkowego”.

W Piemontie i w Lombardii kalwarie zgłoszone do nominacji położone są na stosunkowo wysokich górach, u podnóży których rozpościerają się miasteczka lub osady, z których 6 leży w obrębie Parków Przyrodniczych, podlegającym Dyrekcji Turystyki – Sportu – Parków w Turynie. Natomiast trzy Kalwarie: w Ossuccio i Varese są zarządzane przez Kurie Biskupie i w gminę w Como i w Varese, a kalwaria w Oropa przez Sanktuarium i gminę w Biella. Dyrekcje Parków Przyrodniczych prowadzą działalność naukowo dokumentacyjną i stały nadzór personalny nad obiektami i terenami włączonymi do kalwarii. Ponad to działalność edukacyjną wśród miejscowej ludności, pielgrzymów i turystów, a także w ramach posiadanych środków prace przy obiektach architektury, rzeźby i malarstwa.

Jednym z niedawnych przykładów polskiej misji dla UNESCO niech będzie Misja ewaluacyjna Barbary Werner w r.: „Park Wilhelmshöhe (Bergpark) w Kassel” w Federalnej Republice Niemiec, wpisany w 2013 roku (14/). Park w Kassel „jest przykładem rzadkiego typu dziedzictwa kulturowego

i stanowi i stanowi jedno z najciekawszych, a nawet prekursorskich realizacji myśli twórczej wieku XVIII i początku XIX wieku. Zrealizowana z wielkim rozmachem, jako założenie ogrodowe rozpościerające się na zróżnicowanym topograficznie terenie pod względem wysokości, zajmuje obszar w przybliżeniu 560 ha. Jego najwyższy punkt wieńczy symbol tego miejsca – ustawiona na oktagonalnej budowlu piramida z wielką rzeźbą Herkulesa (8,3 m wysokości), górująca nie tylko nad całym założeniem, ale nad miastem i okolicą”. „W porównaniu z istniejącymi na świecie osiągnięciami kreowanymi przez człowieka krajobrazu kulturowego, Bergpark Wilhelmshöhe z Herkulesem, wraz ze skomplikowanym systemem hydraulicznym plasuje się na równi obok tak spektakularnych przykładów jak Villa d’Este i Villa Aldobrandini we Frascati, czy założenie Caserta k/ Neapolu”. W procesie historycznym założenie ogrodowe Bergparku zostało integralnie związane z układem miasta Kassel, dlatego też problematyka ochrony terenów nominowanych i stref buforowych wykracza po za granice miasta.

Ponadto Barbara Werner opiniowała 2 wnioski (opracowanie gabinetowe) kandydujące na Listę UNESCO – oceny dokumentacji o wpis „Meadow Pasture Landscape w Słowacji, 2005 i „Bregenzerwald Cultural Landscape”, 2007 Austria.

Park Mużakowski na Liście Światowego Dziedzictwa UNESCO. W 1815 roku Książę Herman von Pückler – Muskau w dolinie rzeki Nysy zakłada wielki (ok. 900 ha) ogród krajobrazowy, który jest obecnie znanym i podziwianym przykładem ogrodnictwa krajobrazowego. Zasady kształtowania i jego poglądy na zarządzanie ogrodów rozpowszechnia wydana w Stuttgartzie w 1834 r. przez Pücklera książka „Andeutungen über die Landschaftsgärtneri” (Szkice o ogrodnictwie krajobrazowym), (15/). W XIX wieku cieszył się sławą „Goethego sztuki ogrodowej”. Od 1845 r. majątek przechodził we władanie księcia Fryderyka, szwagra króla pruskiego oraz hrabiowskiej rodziny von Arnim, ale Pücklerowska koncepcja założenia i pielęgnowania Parku została utrzymana. W parku pracowali wybitni ogrodnicy i planiści krajobrazu, m. in Jacob Heinrich Rehder i Carl Eduard Adolph Petzold.

W dniu zjednoczenia Niemiec (3 października 1990 r.) dyrektor Ośrodka Ochrony Zabytkowego Krajobrazu wystosował wniosek do Ministra Kultury i Sztuki oraz Naczelnego Konserwatora Przyrody o podjęcie inicjatywy przez Rządy Rzeczypospolitej Polski i Niemieckiej Republiki Federalnej w celu wpisania Parku Mużakowskiego na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Naturalnego UNESCO. Współpraca polsko – niemiecka w sprawie rewaloryzacji Parku Mużakowskiego trwała od 1988 r. (16/). Przede wszystkim była to rekultywacja terenów sztucznie zalesionych po polskiej stronie oraz po stronie niemieckiej porządkowanie integrowanie parku po obu stronach Nysy, rzeki granicznej. Dopiero powołanie Fundacji „Park Księcia Pücklera Bad Muskau” ustaliło długofalową rewaloryzację założenia ogrodowego. Powołany został ekspert dla konsultacji prowadzonych prac w osobie dr Roberta de Jong’a /Holandia/. Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu i Fundacja „Park Księcia Pücklera Bad Muskau” podjęły się wspólnego opracowanie dokumentacji oraz materiałów załączanych do wniosku o wpis na Listę. W 1999 r. Park Mużakowski otrzymał Honorową Nagrodę „Melina Mercouri International Prize for the Safeguarding and Management of Cultural Landscapes (UNESCO – Greece) – przyznana przez Federico Mayor Dyrektora Generalnego UNESCO. W 2002 r. odbyło się również wręczenie w Pałacu Bellevue Prezydenta Rau w Berlinie „Europejskiej Nagrody Kultury w dziedzinie Ogrodów – za zasługi polskiego rządu, saksońskiego rządu krajowego i zaangażowanie ogrodników, zarządców, konserwatorów, organizacji, fundacji oraz urzędów przy utrzymaniu, wspieraniu i restaurowaniu jednego z najbardziej znaczących dóbr Światowej Kultury i jednego z największych parków Europy”. W międzyczasie opracowaną dokumentację przedłożono ministerstwu: polskie Ministerstwo Kultury i Sztuki złożyło podpis pod wnioskiem, a natrafiliśmy na trudności

po stronie niemieckiej, gdzie była „kolejka” do zgłaszania wniosków do UNESCO proponowanych przez Landy. Rozwiązał to prof. Andrzej Tomaszewski, jako delegat Polski w Komitecie Światowego Dziedzictwa UNESCO, który na 25 sesji Między Rządowego Komitetu w Helsinkach wraz z innymi delegatami przeprowadził zasadę przyjmowania poza kolejnością zgłoszeń bilateralnych (17/). W lipcu 2002 r. nastąpiło złożenie dokumentacji wraz z wnioskiem podpisanym przez Ministra Kultury i Sztuki, w siedzibie UNESCO w Paryżu, gdzie jeszcze raz złożono podpisy w imieniu Polski przez p. Ambasadora Dzieduszycką oraz ze strony Niemiec przez dr. Stefan Weckbach, a także nastąpiło przekazanie dokumentacji dr Mechild Rössler z World Heritage Center UNESCO (18/). Jako strefa buforowa, od września 2001 r. po polskiej stronie po rzekę Nysę Łużycką otacza miasto Łęknica i leśną część historycznego Parku Mużakowskiego – powołany przez Wojewodę Lubuskiego park krajobrazowy – „Łuk Mużakowa” oraz po obu stronach rzeki jest utworzony transgraniczny polsko – niemiecki Geopark Mużakowa, który zorganizował ścieżki geoturystyczne „Dawna kopalnia Babina”. Tak więc Mużaków i Łęknica staje się centrum wielkiego kompleksu turystycznego, adresowanego do różnych zainteresowań podróżujących.

Przedstawiony został jednostronny wycinek działalności w zakresie krajobrazu kulturowego wiążący się ze współpracą World Heritage Center UNESCO jednak pozwalający na podsumowanie pewnych wyniesionych doświadczeń. Zwłaszcza, że przegląd krajobrazu kulturowego nominowanego na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO wskazuje na różnorodność problematyki w ocenie wartości, mimo stosowania jednolitych kryteriów przyjętych przez Między Rządowy Komitet Do Spraw Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO. W Europie otacza nas krajobraz kulturowy, składający się z artefaktów i natury w różnym stopniu zagospodarowania. Natomiast tylko w wyjątkowych przypadkach przyroda może posiadać wartości globalne lub ponad regionalne wymagające zakładania ścisłych rezerwatów. Tu rozchodzą się w Polsce drogi pomiędzy służbami ochrony zabytków (a więc krajobrazu kulturowego) oraz służbami ochrony przyrody. Sacro Monti w Piemontie i w Lombardii właśnie są przykładem zintegrowania działań w krajobrazie, który jest jeden i się nie dzieli na kulturowy oraz przyrodniczy. Tak się stało z Ojcowskim Parkiem Narodowym leżącym na odwiecznych (od neolitu) terenach osadniczych, gdzie wytworzył się wyjątkowy krajobraz kulturowy, opiewany i znany w całej Polsce. Natomiast tam po wprowadzeniu ścisłych rezerwatów, a przede wszystkim po usunięciu (w drodze wykupu) rolników, a zatem wypasu owiec i bydła nastąpiła niekontrolowana sukcesja brzozy i buczyny, zacierając walory estetyczne, kulturowe i krajobrazowe, tym samym, ten obszar nie mógł pretendować do nominacji, jako „krajobraz kulturowy” oraz do wpisu na listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Złą drogą poszła ochrona przyrody usuwając ludzi z terenów chronionych, a tym samym, ich roli w kształtowaniu bioróżnorodności krajobrazu kulturowego. Dotyczy to zakazu wypasu owiec w Pieninach i innych terenach, wycinania trzciny nad Narwią itp. Kompromisem było wprowadzenie nowej formy ochrony tzw. „czynnej ochrony przyrody”, gdyż natura zmusiła do zgody na limitowany wypas owiec, usuwanie trzciny by nie zarosła (zdziczała) rzeka, a także, by koszone łąki dla roślin kserotermicznych. Warto przenieść doświadczenia w tym zakresie z Czech, Austrii, Węgier oraz Włoch do Polski i podjąć rozmowy międzyresortowe dla właściwego kształtowania krajobrazu.

Innym ważnym spostrzeżeniem jest edukacja krajobrazowa. Jest ona w Polsce prowadzona, ale rozproszona, cząstkowa, przynosząca nieraz znakomite rezultaty, ale są to sukcesy odosobnione, lokalne, nie stające się wzorcami regionalnymi, które mogłyby podnosić walory polskiego krajobrazu. Istnieją w Polsce „małe ojczyzny”, jak Polder Beemster z tym odwiecznym wrośnięciem w ziemię, w jej historię żyjącą w codziennym dniu, z dbałością o zastane struktury, które kształtowały

ich wielopokoleniowe środowisko i umiłowanie otaczającego ich krajobrazu. Jednak uważam, że konieczne jest wznowienie do programu edukacyjnego: „Świadome Kształtowanie Krajobrazu i Ochrona Krajobrazu Historycznego”, który swego czasu powstał z inicjatywy Minister Kultury i Sztuki Joanny Wnuk – Nazarowej, a który funkcjonował przez trzy lata (2000 – 2002) oraz poczynając od dzieci i młodzieży adresowany był do wszystkich warstw społeczeństwa. Powołano wówczas pismo kwartalne „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego” (ukazało się 12 numerów) wspierające realizację Programu Edukacyjnego, którego Współwydawcą był Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu. Realizacja Programu Edukacyjnego „Świadome Kształtowanie Krajobrazu i Ochrona Krajobrazu Historycznego” rozwijała się intensywnie oraz prowadzona była w szerokim zakresie: edukacji młodzieży, edukacji powszechnej, działalności samorządów, edukacji specjalistów, ochrony krajobrazu historycznego i popularyzacji programu (19/).

Kończąc wypowiedź, uważam że warto powrócić do już wcześniej rozpoczętych starań o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa: „Kanału Augustowskiego”, jak i „Krajobrazu Kulturowego Kotliny Jeleniogórskiej”. W sprawie rozpoznania problematyki Kanału Augustowskiego, celem przygotowania materiałów do złożenia stosownego wniosku do UNESCO Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu organizował w 1999 r. konferencje i wydawał związane z nimi materiały (20/). Z inicjatywy dr Roberta de Jong Prezydenta Komitetu ICOMOS – IFLA zwróciliśmy się o współpracę do wybitnego o światowej renomie znawcy tematu prof. dr Michel Cotte’a, by ocenił Kanał, jako ewentualnego nominata. Prof. Cotte potwierdził, że Kanał Augustowski stanowi inżynierski fenomen drogi wodnej I połowy XIX wieku i udzieli wielu szczegółów co do ew. składanej dokumentacji do UNESCO (21/). O ile z niewiadomych mi przyczyn przeszkodą jest stanowisko strony białoruskiej, to przecież Puszcza Białowieska też wpisana została najpierw po stronie polskiej w 1979 r. a część białoruska w 1992 r. Tym bardziej, że długość kanału liczy po polskiej stronie 80 km, a po białoruskiej 11 km. Drugim ważnym tematem wymagającym poparcia jest sprawa wystąpienia o wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO krajobrazu kulturowego Kotliny Jeleniogórskiej. Krajobrazu, który po stagnacji powojennej ożył, i jak nazwała to jedna z konferencji nastąpił „Powrót romantycznego krajobrazu”, na którego walory artystyczne i przyrodnicze pracowali Karl Friedrich Schinkel (1781–1841) i Peter Joseph Lenne (1789–1866) oraz ich współpracownicy i uczniowie (22/).

KRAJOBRAZ KULTUROWY NA LIŚCIE ŚWIATOWEGO DZIEDZICTWA – POLSKIE DOŚWIADCZENIA przedstawiony pokrótce pokazuje nie tylko polską działalność na rzecz ochrony krajobrazu, ale także nasze zaangażowanie międzynarodowe i uznanie polskiego dorobku w tej dziedzinie. Od 1987 roku, kiedy problematyka „Krajobrazu Kulturowego”, jako tytułu do wpisu na listę Światowego Dziedzictwa zaznaczyła swoją obecność minęło 30 lat. Od tej pory wpisano wiele krajobrazów kulturowych, wiele propozycji w dalszym ciągu czeka na wpis. Podejmowane w Polsce badania i ochrona krajobrazu kulturowego są na pewno znaczącym wkładem w ogólnoswiatowy dorobek. Udział polskich ekspertów i działalność na rzecz ochrony krajobrazu poprzez UNESCO powinny w dalszym ciągu stanowić ważne wyzwanie na rzecz włączanie się w międzynarodowe dyskusje, opinie i opracowywane akty prawne.

1/. Ustawa z dnia 19 lipca 1990 r. o zmianie ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach (Dz. U. Nr 56, poz. 322), pkt 12, art. 5.

2/. „Cemetery Art. – Sztuka Cmentarna – L’art. Cimientere”, Symposium International. The summaries of the papers. Wrocław, October 1993. Poland. Referaty: Olgierd Czerner wygłosił

referat wprowadzający do symposium, a m.in. Andrzej Michałowski: „Preservation of Cemetery in Poland”. Symposium towarzyszyły wystawy zorganizowane przez Muzeum Architektury we Wrocławiu – „Współczesna sztuka cmentarna” oraz przez Zarząd Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo – Ogrodowych w Warszawie – „Historyczne Cmentarze”.

- 3/. “The Regional Expert Meeting on Cultural Landscapes in Eastern Europe”. Białystok, 29 września – 3 październik 1999 r. Wydawnictwo: Ośrodek Zabytkowego Krajobrazu, Krajobrazy 28 (40), Warszawa 2000. Nakład przekazany do rozdysponowania (co-financed by UNESCO) World Heritage Centre w Paryżu.
- 4/. V. Shtylla – Cultural Tourism along the Via Egnatia; Z. Mavar – Cultural Landscapes of Croatia; O. Baseova – Cultural Landscapes in Czech Republic; K. Lootus – About Essence of Estonian Cultural Landscapes – Review; G. Cheishivili – Upper Svaneti – Summits, Roads, Villages, Churches... (Georgia); M. Möcsenyi – Hortobagy – Landscape with Eminent Cultural and Natural Values (Hungary); Z. Redberga – Abava Valley – Potential Cultural landscape of World Significance in Latvia; J. Bucas – The Originality and Value of Culturised Lithuanian Landscape; J. Bogdanowski – Polish Landscape Protection; A. Bratuleanu – Potential Cultural Landscapes of World Significance in Romania; Y. Vedenin – Cultural Landscapes of Russia as the Heritage Sites; B. Czerkies – Outstanding Cultural Landscapes in Ukraine. W grupach roboczych uczestniczyli eksperci ICOMOS – dr Robert de Jong; IUCN – dr Zoltan Szilassy, ICCROM – Ms Katrin Lisitzin.
- 5/ współpracę z kolejnymi Prezydentami Komitetu ICOMOS – IFLA poczyniwszy od Rene Pechere, Carmen Anon Feliu Robert de Jong i Monica Luengo: mimo często zmieniającej się nazwy Komitetu ICOMOS – IFLA: Międzynarodowy Komitet Ogrodów Historycznych; Międzynarodowy Komitet Ogrodów Historycznych i Miejsc; Międzynarodowy Komitet Ogrodów Historycznych i Krajobrazu; oraz w końcu Międzynarodowy Komitet Krajobrazu ICOMOS – IFLA>
- 6/. Wydanie z 1990 r. Książki Penelope Hobhouse i Patrick Taylor pt. „The Gardens of Europe” minimalnie dotyczy Wschodniej Europy. Wprawdzie skrótowo omawia historyczne ogrody w Polsce, to noty o obiektach są następujące: Arkadia, Gołuchów Arboretum, Kórnik Arboretum, Kraków Ogród Botaniczny, Krasiczyn Arboretum, Nieborów, Puławy Rogalin, Warszawa Ogród Botaniczny, Warszawa Łazienki, Warszawa Wilanów. Nie wymienia żadnego obiektu w Białorusi (po za Ogrodem Botanicznym w Mińsku) i na Ukrainie. Natomiast w innych Wschodnich Krajach to Palanga na Litwie i Ogród Botaniczny w Rydze na Łotwie. Co jest bardzo dużym postępem w stosunku do poprzednich wydań gdzie figurowały wyłącznie ogrody botaniczne.
- 7/. Podpisanie w 1997 r. Umowy o współpracy w dziedzinie edukacji i szkolenia z Międzynarodowym Komitetem Ogrodów Historycznych i Miejsc ICOMOS – IFLA (dr Robert de Jong) i Ośrodkiem Ochrony Zabytkowego Krajobrazu.
- 8/. Trójstronne porozumienie pomiędzy: Dendrologicznym Parkiem „Zofiówka” Narodowej Akademii Nauk Ukrainy w Humaniu, Ośrodkiem Ochrony Zabytkowego Krajobrazu w Warszawie i Muzeum Zamek w Łańcucie w 1998 r. Zob. „Ogród i park Potoclivh w Łańcucie. Badania – Projekty – Realizacja”. Studia i Materiały, Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu, Ogrody 7 (13), s.15–33.
- 9/. Przemienne seminaria odbywały się w Polsce na następnego roku w Czechach i miały na celu wymianę doświadczeń na określone tematy, z których sprawozdania były częściowo publikowane. Na przykład: seminarium „Historické zahrady a parky a velkomesto” Praga 9–12 czerwca 1987 r. PORTAL, rocznik XIII, ciclo 34, 1/1988 r. Seminarium „Historické parky a zahrady, soucasné a budouci vyuziti”. Hradec nad Moravici, Olomouc 6–9 cervna 1989 r. Seminarium Historicky park a krajina”. Litomyšl 8–11 zari 1992 r.

- 10/. Misja ewaluacyjna została postanowiona przez Sekretarza Generalnego ICOMOS Jean-Louis Luxen i wykonana 23 i 24 listopada 1995 i 8 stycznia 1996 r. dot.: „Lednice – Valtice – Krajobraz Kulturowy” /Republika Czeska/, wraz z Barbarą Werner.
- 11/. Misja ewaluacyjna zlecona przez Koordynatora ICOMOS dla Światowego Dziedzictwa mr. Henry Cleer i wykonana 14–17 stycznia 1999 r. nt. „Polder Beemster” /Królestwo Niderlandów/, wraz z Barbarą Werner. Por.: Andrzej Michałowski – „Holenderski Polder Beemster fenomen społeczno-kulturowy na liście Światowego Dziedzictwa UNESCO”. *Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego* 4/2000, ss.47–54.
- 12/. Misja ewaluacyjna zlecona przez Mrs. Regina Durghello Koordynatora ICOMOS przeprowadzona została w dniach 5–9 marca 2001 r. wspólnie z prof. Adrian Phillips (UK) ekspertem IUCN oraz Barbarą Werner. Dot. „The Cultural Landscape of Fertö – Neusiedler Lake” /Austria–Hungary/.
- 13/. Misja ewaluacyjna zlecona przez Koordynatora ICOMOS d.s. Dziedzictwa UNESCO wykonana 23–27 lipca 2001 r. wspólnie z Barbarą Werner dot. „The Cultural Landscapes of Sacri Monti in Piemont and Lombardy” /Italy/. Zob. Andrzej Michałowski – *Alcune considerazioni sul paesaggio sacralizzato*, [in] *Supplemento n. 1 al n. 6 di Piemonte Parchi* 2002. Torino.
- 14/. Misja ewaluacyjna Barbary Werner zlecona przez Koordynatora ICOMOS ds. UNESCO 30.VIII.12 r. dotycząca krajobrazu kulturowego „Park Wilhelmshöhe (Bergpark) w Kassel” oraz przeprowadzona 11–15 września 2012 r.
- 15/. Zob.: Jankowski Edmund – *Dzieje Ogrodnictwa*. Tom II. Od początku w. XIX do r. 1930” Kraków, 1938, ss. 363–365; Longin Majdecki – *Historia Ogrodów*. Warszawa 1978, ss. 631–637.; Cord Panning, Andrzej Michałowski – *Współpraca niemiecko – polska w Parku Mużakowskim*. [w:] *Wspólne Dziedzictwo. Polsko–niemiecka współpraca konserwatorska 1970–2000*. Warszawa 2001, ss. 97–120.
- 16/. W 1989 r. 21 lutego nastąpiło podpisanie umowy o bezpośredniej, bezdewizowej współpracy pomiędzy Instytutem Ochrony Zabytków w Berlinie (NRD) i Zarządem Ochrony i Konserwacji Zespołów Pałacowo Ogrodowych w Warszawie (Polska) oraz odpowiednimi placówkami w Cottbus i województwa Zielona Góra w sprawie podjęcia wspólnych polsko niemieckich działań na rzecz rekonstrukcji i ochrony Parku Mużakowskiego.
- 17/. W Niemczech Landy zgłaszały wnioski o wpis na listę UNESCO do Ministerstwa Kultury, gdzie utworzyła się „kolejka” (wobec limitu 2 rocznie dla każdego kraju) występowania do UNESCO. 25 sesja Między Rządowego Komitetu Do Spraw Ochrony Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego UNESCO odbywała się 11–16 grudnia 2001 r. w Helsinkach /Finlandia/. Tam, w tedy podjęto uchwałę o możliwości zgłaszania po za limitem wniosków bilateralnych. Trochę z innej strony to naświetla Cord Panning, gdy mówi o posiedzeniu w 2004 r. w Suzhou („20 lat Fundacji „Park Księcia Pücklera Bad Muskau”. Cottbus 2013.s.81/82), co nie jest w sprzeczności. Mój zapis pochodzi od Andrzeja Tomaszewskiego i przedstawia sytuację, gdy w niemieckim Ministerstwie Kultury czekało w „kolejce” ponad dziesięć obiektów do zgłoszenia w UNESCO i właśnie brak podpisu wykreował przedstawioną sytuację. Do dzisiaj na Liście UNESCO Niemcy umieścili 41 obiektów, a wówczas do roku 2001 na ich liście było 23 obiekty, więc o tą trudność chodziło w niemieckim Ministerstwie Kultury z podpisaniem wniosku do UNESCO zgłaszającego Park Mużakowski.
- 18/. Przekazanie dokumentacji nastąpiło w dniu 17 lipca 2002 r. (7, place Fontenoy, Paris) przez A. Michałowskiego i B. Werner.
- 19/. Najistotniejsze realizacje Programu Edukacyjnego w zakresie: edukacji młodzieży: Warsztaty dla nauczycieli w Czudcu „Krajobraz Kulturowy Regionu Podkarpacia”; zeszyt dydaktyczny dla nauczycieli „Krajobraz Kulturowy – warsztaty dla nauczycieli i metodyków”; edukacji powszechnej: 10 emisji 2TVP programu „Dzień Pięknej Polski”; Film dla szkół „Krajobrazy Polski. Co to jest krajobraz

kulturowy?"; 23 Filmy edukacyjne „Krajobrazy polskie” – Proton w 2TVP; w zakresie działalności samorządów: Łańcut: seminarium „Krajobrazy kulturowe Podkarpacia”; Łomnica: symposium „Turystyka, aochronakrajobrazuKotlinyJeleniogórskiej; Wieś – Park – Pałac”; HoryniecZdrój: międzynarodowakonferencja: „Ochrona środowiska i dziedzictwa kulturowego w przygranicznym pasie Polski i Ukrainy”; edukacji specjalistów: Studencka sesja naukowa: „Rezydencje w krajobrazie Kotliny Jeleniogórskiej”; wystawa prac studenckich z obozu naukowego w Kotlinie Jeleniogórskiej; Symposium z Komitetem Architektury PAN „Krajobraz – współczesne, teoretyczne, edukacyjne i materialne uwarunkowania jego zachowania i tworzenia”; Interdyscyplinarny obóz studencki w Bukowcu; Warszawa: studencka sesja naukowa i wystawa prac studentów wraz z wystawą studenckiego malarstwa plenerowego; Puławy–Kozłówka: szkolenie społecznych opiekunów zabytków „Założenia pałacowo – parkowe – ich ochrona i rewolaryzacja”; Starachowice: dwa kolejne obozy studenckie inwentaryzacyjne na terenie Wielkiego Pieca – Muzeum; Bukowiec” III interdyscyplinarny obóz studencki; w zakresie ochrony krajobrazu historycznego: Wrocław: Międzynarodowa konferencja „Co robimy by ocalić piękno historycznych miast. Panoramy – Planty – Place – Ulice – ogrody”. Wrocław wystawa: „Zieleń w pejzażu miasta. Promenady, Parki, Ogrody Wrocławia”. Wrocław wystawa fotografii „Sztuka Ogrodowa Berlina”; Warszawa symposium: „Zasoby roślinne ogrodów i ogródków rustykalnych. Historia – Edukacja – Przyszłość”. Warszawa wystawa „Zapomniane piękno ogrodu wiejskiego”; Augustów: Międzynarodowa konferencja „Znaczenie kulturowe i integracyjne kanałów i dróg wodnych: historia – dziś – jutro”; Augustów wystawa prac dyplomowych Międzynarodowej Podyplomowej Szkoły Letniej „Akademii Nieświekiej”szkolących Białorusinów, litwinów i Ukraińców; Pszczyna forum na rzecz turystyki „Rezydencja, park, wieś – ostoją tradycji i polską atrakcją turystyczną”; wystawa :Zapomniane piękno wiejskiego ogrodu”; Wrocław wystawa: „Dolina zmków i ogrodów – Kotlina Jeleniogórska – Wspólne Dziedzictwo”; w zakresie popularyzacji programu: „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego” – kwartalnik.

- 20/. „Krajobraz kulturowy Kanału Augustowskiego” materiały seminaryjne (projektowany park kulturowy Kanału Augustowskiego oraz Aneks (wykazy: artefaktów w strefie Kanału). Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu – Krajobrazy 24 (36), Warszawa 1999 r. Seminarium Międzynarodowe „Ochrona i zagospodarowanie Kanału Augustowskiego. Wartości przyrodniczo kulturowe, Historia, Turystyka.” Augustów 4–5 maja 1999 r. Materiały poseminaryjne Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu – Krajobrazy 26 (38), Warszawa 2000.
- 21/. Prof. dr Michel Cotte – z Uniwersytetu Technologicznego Belford-Mont-Beliard we Francji. Wybitny specjalista UNESCO ds. Kanałów historycznych. Przekazał Ośrodkowi w darze dokumentację: „Le Canal du Midi, proposition d’inscription Au Patrimone de l’UNESCO”, kanału na rzece Garonne we Francji, który wprowadzał na Listę Światową.
- 22/. Zob.: Ewa Kica, Ewa Kieres-Jakubaszek, Artur Hryniewicz „Kwerenda archiwalna i bibliograficzna założeń pałacowo – parkowych woj. J)eleniogórskie”. Studia i Materiały Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu – Krajobrazy 19 (312). Warszawa 1997. Międzynarodowe symposium „Krajobraz Kotliny Jeleniogórskiej”. Łamica, 4–5 września 1997 r. Studia i Materiały Ośrodek Ochrony Zabytkowego Krajobrazu – Krajobrazy 21 (33). Warszawa 1998. Międzynarodowe symposium „Powrót romantycznego krajobrazu” Łomnica – Miłków 10–12 września 1998 r. Studia i Materiały Ośrodek Zabytkowego Krajobrazu – Krajobrazy 27 (39). Warszawa 1999 r. Andrzej Michałowski – „Polityczny przełom w Europie i nowe szanse dla przeszłości zamków i pałaców Kotliny Jeleniogórskiej [w:] Dolina Zamków i Ogrodów, Kotlina Jeleniogórska – Wspólne Dziedzictwo. Jelenia Góra 2001, s. 40–44.